

HADİSLERİN YAZIYLA TESBİTİ:

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde hadîslerin en sağlam tesbit yolu şüphesiz yazı idi. Ancak hadîslerin yazı ile tesbitine Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) ne derece yer verdi veya vermedi bir kaç cümle ile ifâde edilecek bir konu değildir. Mevzuyu aydınlatacak bir kısım teferruata inmek gerekecek. Zira bazı rivâyetler Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hadîs yazmayı yasakladığını ifâde ederken, diğer bazı rivâyetler de, tam aksine yasaklamadığını ve hatta teşvîk ettiğini ifâde etmektedir. Ayrıca, bir kısım sahâbelerin hadîsleri yazdığına dair ve hatta yazdığını Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a kontrol ettirdiğine dair rivâyetler var.

Bu farklı rivâyetleri göz önüne alarak bu bahsi birkaç başlık altında inceleyeceğiz:

- 1- Câhiliye devrinde okuma yazma durumu,
- 2- Hz. Peygamber'in hadîs yazmayı yasakladığını ifâde eden rivâyetler,
- 3- Hadîs yazmayı tecviz ve teşvîk eden rivâyetler,
- 4- Hadîs yazan sahâbeler,
- 5- Hadîs yazma yasağının mâhiyeti. ¹

1- Câhiliye Devrinde Okuma Yazma Durumu:

Câhiliye devri Arapları, komşuları olan Bizans ve İran'a nazaran okuma-yazma meselesinde çok yeni idiler. Dış dünya ile ticârî münâsebetleri sebebiyle Mekkeliler, Medinelilere nazaran daha ileri bir durumda idi. Bu durumun İbnu Sa'd'da: "Mekkeliler okuma yazma bilirler, Medineliler bilmezlerdi" diye ifâde edildiğine şahid oluruz. Bazı rivâyetler, İslâm'ın doğuşu sırasında Kureyşliler arasında on yedi kişinin okuma yazma bildiğini belirtir ve ismen sayar.

Araplar arasında okuma-yazma cehâleti o kadar yaygındır ki, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in gönderdiği mektuplar, bâzan, kabilelerde okuyacak adam bulamamaktadır. Bir rivâyette Bekr İbnu Vâil Kabilesi'nin, böyle bir zorlukla karşılaşmış Benu Dubey'a Kabilesi'nden güçlük, yazıyı bilen bir kimse bularak okuttuklarını görmekteyiz. Bu hâdise, Kabîle'nin "Benû'l-Kâtib" diye isimlendirilmesine sebep olur. Bir diğer rivâyet de, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Ummân köylerinden birine gönderdiği mektubun okuyucu bulmakta güçlük çektiğini haber verir. Râvi Ebu Şeddâd: "Sonunda siyah bir köle bulduk, o bize okudu" der.

Bu rivâyetlere, Hire'yi, fetheden Hâlid İbnu Velid'in ordusunda binden fazla sayı olduğunu bilmeyen askerlerin varlığını belirten rivayetler ilâve edilince Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Ramazan ayının bâzan 29, bazan 30 çektiğini belirtirken bizzat parmaklarıyla göstermesindeki hikmeti ve bunu yaparken sarfettiği: "*Biz ümmî bir ümmetiz, ne yazı, ne de hesap biliriz*" sözünde ifâde edilen gerçeği daha iyi anlarız.

Ancak şunu da ilâve edelim ki, İslâm öncesi devrede gerek Mekke'de ve gerekse Medine'de okuma-yazma bilenler mevcuttu. Hattâ nazarlarında ehemmiyet kazanan edebî metinler, kabileler arasında cereyân eden anlaşmalar yazılarak mevsûk hâle getirilmekteydi. "Mu'allakâtı Seb'a" denen ve Kabe'ye asılmış bulunan mükâfatlandırılmış şiirler gibi Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Hudeybiye'de iken, Huzâalılar, dedesi Abdülmuttalib'in kendileriyle yaptığı yazılı bir anlaşmayı getirirler. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), ufak bir tâdille bunu yeniler.

Kalkaşandî, meşhur eserinde, Vâkidî'den naklen, Medineliler arasında yazı bilenlerin az olduğunu, ancak, yahudilerden Mâsike adında birinin Arap yazısını öğrenip, çocuklara öğrettiğini böylece, İslâm geldiği zaman Medine'de on kûsür (10-13 arası) kimsenin yazı bildiğini kaydeder ve bunlardan on tanesinin ismini verir.

¹ İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 1/23-24.

Kaynaklarımızda oldukça kesin ifâdelerle zikredilmiş bulunan bu rakamları ihtiyatla karşılamak gereğini de kaydetmek isteriz. Zira, yakından incelenince, haberlerin, kendi aralarında mütenâkız olduğu görülür. Sözelimi yukarıda Mekke ile Medine arasında okuma-yazma bilenlerin sayısı açısından Medine aleyhine dikkat çekilen farkı ele alalım. İbnu Sa'd: "Mekke ehli yazıyı bilir, Medîne ehli bilmezdi" demişti. Bu söz, Mekke'de on yedi, Medine'de on küsur kişinin yazı bildiğini ifâde eden rivâyetlerle değerlendirilecek olursa, İbnu Sa'd'daki ifâdenin bir hayli mübâlağalı olduğu anlaşılır. Çünkü bunlar birbirine yakın sayılardır. Kaldı ki, Medine'de yazı bilenlerle ilgili olarak yaptığımız bir tahkikte, bilenlerin ismen 15'e ulaştığını gördük.²

Öte yandan Kalkaşandî, câhiliye devrinde yazıyı bilenler meyanında Zeyd İbnu Sâbit'i de zikreder, onun Arabça ve İbranice olmak üzere iki yazıyı da bildiğini belirtir. Mevsûk ve sıhhatli kaynaklarımız Zeyd'in, Arap yazısını Bedir esirlerinden öğrendiğini, İbrânice'yide yine Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) emriyle öğrendiğini kaydederler.

Bu mütenâkız duruma Enes İbnu Mâlik ve Üseyd İbnu Hudayr (radıyallahu anhüma)'la ilgili teferruatı da ilâve edebiliriz: Ahmed İbnu Hanbel'in bir rivâyetine göre Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Medine'ye geldiği sırada on yaşlarında olan Enes'i, annesi Ümmü Süleym (radıyallahu anha), Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e hizmet etmek üzere teslim ettiği zaman Enes (radıyallahu anh), okuma-yazma bilmektedir. Annesi onu şöyle takdim eder:

"Ey Allah'ın Resûlü, bu oğlumdur ve yazıyı bilir".

Kur'ân tilâvetindeki ses güzelliğiyle meşhur olan Üseyd'in câhiliye devrinde kavminin ileri gelenlerinden olduğu, akli ve re'yi ile kendini kabul ettirmiş bulunduğu ve babası Hudayr gibi İslâm'dan önce okuma-yazma bildiği belirtilir.

Öte yandan İbnu Sa'd ve Fütûhu'l-Büldân'da gelen bir ifâde, gerek Mekke'de ve gerekse Medine'de, hürmet edilen, saygı duyulan ve maddî imkânı da yerinde olan âileleri, çocuklarına okuma-yazma öğretmeye zorlayacak içtimâî bir baskının varlığını haber vermektedir. Bu ifâdeye göre, o devirde kâmil kişi³ vasfını, yazı, yüzme ve atış bilen kimseler alabilmektedir. Mekke'de yazı bilenlerin çoklukla asıl ailelerden olması, bunlardan Sâd İbnu'l-As'ın üç oğlunun yazı bilenler arasında zikri, keza Üseyd (radıyallahu anh)'in yazı bildiği belirtilirken, babası Hudayr'ın da yazıyı bildiğinin belirtilmiş olması söylenen hususu teyîd eder, Mekke ve Medine'ye yazı, İslâm'ın başlarına yakın girmiş olsa bile, oldukça rağbette olduğunu gösterir.⁴

2- Hadisin Yazılmasını Yasaklayan Rivâyetler:

Hadîs yazılmalı mı yazılmamalı mı? şeklinde bir münâkaşa hem Sahâbe hem de Tâbiîn arasında görülmüştür. Bazıları yazılmasını müdâfaa ederken bazıları da aksini söylemişlerdir. Bu sebeple konuya temas eden kitaplarda umumiyetle bu münâkaşaya yer verilir.

Hemen belirtelim ki söz konusu münâkaşa, kaynağını, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e nisbet edilen rivâyetlerden alır. Zira bizzat hadîslerde lehte ve aleyhte deliller mevcuttur:

Ebu Sa'îdu'l-Hudrî, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in şöyle söylediğini rivâyet etmiştir: *"Benden (Kur'ân dışında) bir şey yazmayın. Kim benden, Kur'ân'dan başka bir şey yazdı ise onu imha etsin. Benden (şifâhî) rivâyette bulunun, bunda bir mahzur yok. Ancak, kim bilerek bana yalan nisbet eder (ve söylemediğim şeyi söyletirse) ateşteki yerini hazırlasın"*.

Zeyd İbnu Sâbit de: "Kur'ân ve teşehhüdden başka bir şey yazmadık" demiştir.

² Peygamberimizin İlmî Yayma Tedbirleri kısmında gelecek. (İbrahim Canan)

³ Kâmil kişi, günümüzdeki aydın kişi veya kültürlü kişi tâbirlerini karşılıyor gibi. (İbrahim Canan)

⁴ İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 1/24-26.

Yasaklama üzerine Hz. Ömer, Muaz İbn Cebel, İbnu Abbâs, Abdullah İbnu Ömer, Ebû Mûsa, Ebu Hüreyre gibi başka sahâbelerden de (radıyallahu anhüm ecmain) rivâyetler gelmiştir.⁵

3- Hadîslerin Yazılmasına İzin Veren Rivayetler:

Hadîslerin yazılmasına ruhsat veren, yazıldığını gösteren rivâyetlere gelince, bunlar da çoktur. Bunlardan biri, yazdığı hadîsler, kitap halinde sonraki nesillere intikal eden Abdullah İbnu Amr (radıyallahu anh)'a aittir. Der ki:

"Ben Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den işittiğim şeyleri ezberlemek arzusuyla yazıyordum. Kureyş beni menederek: "Sen Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan her duyduğunu yazıyorsun, halbuki Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bir insandır, öfke ve rıza, her iki hâlde de konuşur" dediler. Bunun üzerine yazmaktan vazgeçtim. Ancak durumu da Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e arzettim. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) parmağıyla mübârek ağızlarına işaret buyurarak:

"Yaz, dedi Nefsimi elinde tutan Allah'a kasem ederim, buradan haktan başka bir şey çıkmaz".

Abdullah İbnu Amr, (radıyallahu anh)'ın sistemli şekilde hadîs yazdığını te'yid eden bir rivâyet Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'ye aittir ve üstelik Buhârî'de kaydedilmiş bulunmaktadır. Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) şöyle buyurur: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den çok hadîs (bilmede) Abdullah İbnu Amr hâriç, bana yetişen yoktur. O, beni geçer, zira o yazardı, ben ise yazmazdım".

Hadîslerin yazılması hususunda ruhsat ifade eden rivâyetler bundan ibâret değildir. Hâfızasından şikâyet edenlere Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın: *"Sağ elinizi yardıma çağırın", "İlmi yazı ile bağlayın"* gibi tavsiyeleri, bazı konuşmaların yazılı metnini isteyenlere yazılı verilmesi, hepsi de hadîsten ibâret olan -uzunluğu birkaç satırdan bir kaç sayfaya ulaşan- ve sayısı 300'ü bulan pek çok "mektup (yani yazılı vesika)" ların varlığı Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in, hadîslerin yazılması hususundaki ruhsatına yeterli delillerdir.⁶ Sadece mektuplar değerlendirilse bile Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Kur'ân'dan başka bir şeyin yazılmasına sistematik, ısrarlı bir muhalefette bulunmadığı, tam tersine, medenî hayatta yazının geniş çapta kullanılmasına büyük ehemmiyet verdiği anlaşılır.⁷

4- Hadîs Yazan Sahabeler:

a) Abdullah İbnu Amr İbni'l-As'ın Sahîfe-i Sâdıka'sı:

Yukarıda kaydettiğimiz Abdullah İbnu Amr İbni'l-As hadîs yazan sahâbelerin başında gelir. Yazdığı mecmûaya "Sahîfe-i Sâdıka" demiştir. Onun bu kitabından bahseden muhtelif rivâyetler var. Tâbiînden Mücâhid İbnu Cebr, "Sahîfe-i Sâdıka'yı Abdullah'ın yanında gördüğünü ifade etmiştir. Abdullah İbnu Amr (radıyallahu anh) hadîs imlâ ettiren sahâbelerdendir. Bu işi ezberden mi, kitaptan mı yaptırdığı rivâyetlerde sarîh değilse de kitaptan yaptırma ihtimâli daha kuvvetli gözüküyor.

Abdullah (radıyallahu anh)'ın bu sahife'ye Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den bizzat işittiği hadîsleri almış olmalı. Zira Mücâhid'e: "Bu, sâdıkadır, bunda Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan işittiklerim mevcuttur. Bu rivâyetlerde benimle Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), arasına hiç kimse girmemiştir" demiştir. Hz. Abdullah bu tasrihi şunun için yapmış olmalıdır: "Sâhâbeler her zaman kendi işittiklerini rivâyet etmezler, bir kısım

⁵ İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 1/26-27.

⁶ Hadîslerin yazılmasıyla ilgili hadîsler için bkz. 7734-7740 numaralı hadîsler. (İbrahim Canan)

⁷ İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 1/27-28.

rivâyetleri başka sahâbelerin anlattıklarına dayanır." Nitekim İbnu Abbas (radıyallahu anh)'ın Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den yaptığı rivâyetler esas itibariyle diğer sahabelerden işittiklerine dayanır. İlgili kısımda açıklanacağı üzere bunlara sahâbe mürseli denir.

Abdullah İbnu Amr'ın sahifesinin bazı rivâyetlerde bin kadar hadîs ihtiva ettiği belirtilmiştir. Bu rivâyetler Ahmed İbnu Hanbel'in "Müsned"inde yer alır.

Sahîfe-i Sâdika Abdullah'ın vefatından sonra torunlarına intikal etmiş ve torunları vâsıtasıyla rivâyet edilmiştir. Kaynaklar, umumiyetle Abdullah (radıyallahu anh)'ın torunu Amr İbnu Şuayb'ın ceddinden intikal eden bir sahifeden rivâyet ettiğini kaydederler. Binaenâleyh Abdullah'ın sahîfesindeki hadîsler, hadîs mecmualarına Amr İbnu Şuayb an ebîhi an ceddîhi senediyle intikal etmiştir. Bu sened üzerine hadîşçilerin bazı ihtilaflarına burada girmeyeceğiz.

Ancak şunu belirtmemiz gerekecek: Yukarıda Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'den kaydettiğimiz rivâyete göre Abdullah İbnu Amr'ın, Ebu Hureyre'ye nazaran daha çok hadîs rivâyet etmiş olması gerekir. Halbuki Ebu Hüreyre çok rivâyette başı çekmekten başka, Abdullah müksirûn denen çok rivâyetiyle tanınanlar arasına bile girmez. Bu durumu âlimler birkaç sebebe bağlarlar.

1- Abdullah İbnu Amr (radıyallahu anh), Ebu Hureyre gibi kendisini rivâyete adanmış birisi değildir. Münzevî meşreb ve zâhid bir kimsedir. Daha ziyade ibadetle meşgul olmuştur.

2- Abdullah İbnu Amr, Mekke'nin fethinden sonra Mısır'a gitmiş, uzun müddet orada kalmıştır. Halbuki Ebu Hüreyre Medine'den ayrılmamış, hac, ticâret, ziyâret, ilim gibi çeşitli maksadlarla insanların çokça uğradığı bir yer olan Medîne'de rivâyette bulunmuştur. Mısır ise o sıralar henüz hadîs tâliblerinin çokça uğradıkları bir yer değildi.

3- Abdullah İbnu Amr Süryanice de biliyor, bu dilde yazılmış kitapları okuyordu. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in israiliyattan rivâyet edilebileceğine dair ruhsatına dayanarak, İsrâilî hikayeleri rivâyetten çekinmiyordu. Hadîsleri derleyen muhaddisler ise, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın hadîslerine israiliyat karışır endişesiyle Abdullah (radıyallahu anh)'a karşı ihtiyatlı davranıp, rivâyetlerini almıyorlardı. Bu sebeple onun bir çok hadîsleri rivâyet edilemedi.⁸

b) Ebu Hüreyre'nin Sahife-i Sahîha'sı:

Bazı rivâyetler Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'nin, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan işittiği hadîslerini yazdığını ifade etmektedir. Bu sahifenin ismi Sahife-i Sahîha'dır. El-Hasan İbnu Amr İbnu Umeyye ed-Damrî anlatıyor: "Hz. Ebu Hureyre (radıyallahu anh)'nin yanında bir hadîs rivâyet ettim. Ancak o : "Böyle bir hadîs yok" diye inkâr etti. Bunu kendisinden işittiğimi söyledim. O vakit: "Bunu benden işitmişsen o bende yazılıdır" dedi ve elimden tutarak beni evine götürdü. Orada bana Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'ın hadîslerinin yazılı bulunduğu pek çok kitap "kütüben kesireten" gösterdi. Rivâyet ettiğim hadîsi burada buldu ve: "Ben sana demedim mi? Eğer ben bir hadîs rivâyet etti isem, o, yanımda yazılı olarak mevcuttur."

Bu rivâyet açık bir şekilde Ebu Hüreyre'nin de hadîslerini yazdığını göstermektedir. Ancak bu hadîs Buhârî'de gelen ve yukarıda kaydettiğimiz hadîsle teâruz etmektedir. Zira orada Ebu Hureyre hazretleri (radıyallahu anh) Abdullah İbnu Amr (radıyallahu anh)'ın yazdığını, kendisinin yazmadığını ifade ediyordu.

İbnu Abdilber ve İbnu Hacer gibi, hadîs sahasının büyük üstadları bu hadîsin de sahîh olduğunu belirterek aradaki teâruzu şöyle te'lif ederler:

1- Ebu Hureyre (radıyallahu anh) Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in sağlığında yazmamış olabilir, bilâhare hadîsleri yazmıştır.

⁸ İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 1/28-29.

2- Hadîsin yanında yazılı olarak bulunması illâ da kendisi tarafından yazılmış olmasını gerektirmez. Kendisi gerçekten yazmamış olabilir de. Bir başkasına yazdırma ihtimali var.

Ebu Hüreyre'nin Sahife'sinden sadece bir kısmı talebesi Hemmâm İbnu Münebbih kanalıyla bize intikal etmiştir. Bu "Sahîfetu Hemmâm" diye şöhret bulmuştur. Bu Sahîfe'nin Hemmâm'a nisbeti sebebiyle Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'nin değil, Hemmâm'ın bir te'lifi kabul edilecek olsa, mevzumuz açısından değerinden ve taşıdığı mânadan bir şey kaybetmez, zira Ebu Hüreyre hazretlerinin sağlığında hadîslerin kitap halinde yazıya geçirilmiş olduğunu gösterir.

Bu sahife, zamanımızda Profesör Muhammed Hamidullah tarafından bulunmuş ve neşredilmiştir. Hamidullah'a göre bulunan bu risâle, hadîslerin yazılmasını yasaklayan rivâyetlere dayanarak "Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) ve Sahâbe (radıyallahu anhüm ecmain) zamamnda hadîs yazılmamıştır, hadîsler, Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den iki veya üç yüz sene sonra yazılmıştır" gibi demagoji yapan müsteşriklere fevkalâde susturucu bir cevap olmaktadır. Ehemmiyetine binaen yorumunu aynen kaydediyoruz:

"Hicretin takriben birinci asrı ortasına ait olan bu mecmua, târihi ehemmiyeti bakımından çok kıymetli bir vesikadır. Resûl-i Ekrem (aleyhissalâtu vesselâm)'in "hadîslerinin yazılması, Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den iki veya üç yüz sene sonra başlamıştır" iddiasında bulunanlar olmuş ve bu faraziyeye dayanarak İbnu Hanbel, Buhârî, Müslim, Tirmizî vs... gibi şahsiyetlere (hâşâ) hilekârlık isnad edilmiştir. Delillerini, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) ve Ashâbı (radıyallahu anhüm ecmain) zamanında hadîslerin yazılmadığı iddiası üzerine dayamışlardır. Halbuki şimdi, Resûl-i Ekrem (aleyhissalâtu vesselâm)'in en yakın Ashâbından birinin te'lifi elimizde bulunuyor. Dikkatle mukâyese edildiği ve karşılaştırıldığı zaman İbnu Hanbel, Buhârî, Tirmizi gibi sonradan gelen müelliflerin, hadîslerin umumî mânası şöyle dursun, onların bir harfini, bir noktasını dahi değiştirmemiş olduklarını görüyoruz. "Sahîfe-i Hemmâm"ın Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'ye atfen rivâyet edilmiş her hadîsi yalnız "Sihah-ı Sitte" denilen muteber hadîs kitaplarında bulunmuyor, belki orada bulunan her hadîsin manası (meali) Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in diğer Ashâbı tarafından da rivâyet edilmiş bulunuyor. Böylece Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e atfedilen hadîslerin hayâlî ve mesnedsiz olmadığının delillerini ortaya koymuş oluyor. Meselâ: Elimizde bulunan bu mecmüada 56 numaralı hadîsin, Buhârî'nin Sahîh'inde, Enes (radıyallahu anh) tarafından rivâyet edilmiş olduğunu görüyoruz ve 124 numarada gösterilen hadîsi, Buhârî'den Abdullah İbnu Ömer (radıyallahu anhüma) tarafından rivâyet edilmiş buluyoruz. Bu 54 numaralı hadîs Buhârî'de hem Enes (radıyallahu anh), hem de Sehl İbnu Sa'd es-Saidî (radıyallahu anh) tarafından rivâyet edilmiş buluyoruz ve bu mutâbakatlar böylece devam edip gidiyor..."⁹

c) Hz. Ali'nin Sahîfesi:

Sahâbeler tarafından hadîslerin yazılmış olduğuna en muknî delillerden biri budur. Başta Buhârî ve Müslim'in sahîhleri olmak üzere en muteber kitaplarda gelen muhtelif rivâyetler Hz. Ali (radıyallahu anh)'nin kılıcının kabzasına asmış olarak beraberinde taşıdığı yazılı bir tomardan bahseder.

Belki de Hz. Ali (radıyallahu anh) hakkında "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan husûsî bir ilim tevârüs" etmiştir şeklinde çıkarılan şâyiayı tahkik için olacak, kendisine sorulur: "Sizde Kur'ân-ı Kerîm'den başka Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den intikal eden bir şey var mı?" Ali (radıyallahu anh) şu cevabı verir: "Hayır. Allah'ın Kitabı, bir kuluna verdiği anlayış kabiliyeti ve bir de şu sahîfe'den başka bir şey yoktur". Tekrar: "Peki, bu sahîfede ne var?" denilince: "Diyet, esirleri serbest bırakma, bir kâfire mukabil bir müslümanın öldürülmeceği vardır" der.

⁹ Bu sahife hakkında ve sahâbeler tarafından yazılan diğer sahifeler hakkında daha fazla bilgi için Kemal Kuşçu tarafından dilimize tercüme edilen Hamidullah'ın "Muhtasar Hadîs Tarihi" görülebilir. (İbrahim Canan)

Söylediğimiz gibi bu hadîs farklı tarîklerde rivâyet edilmiştir. Târık İbnu Şihâb rivâyetinde bu sahifenin "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından verildiği" belirtilir. Sahîfenin içinde ne vardır? sorusuna verilen cevaplar her rivâyette farklı şeyler ifade eder. Bir kısım cevaplarda belirtilen hususlar, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Medine'ye gelince oradaki farklı gruplarla yaptığı ve "anayasa" olarak değerlendirilmiş bulunan anlaşmada yer alan maddelerin bir kısmına benzediği için, bazı müellifler, bu tomarın mezkûr anlaşmanın bir nüshası olduğu zannına düşmüştür. Ancak, rivâyetlerde zikredilenlerin tamamı anlaşma metninde zikredilenlerle mukâyese edilince, metinde olmayan başka şeylerin de tomarda yer aldığı görülür. Muhakkak ki Hz. Ali (radıyallahu anh) bunu çeşitli hadîslerden derlemiştir.

Ancak, bu sahifenin Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından verilmiş olduğunu tasrih eden kayıt fevkalâde ehemmiyet taşır. Zira, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) zamanında Kur'ân'dan başka bir şey yazılmamıştır diyenlere bir cevap olmakta, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın Kur'ân dışında bazı yazılı metinler bulundurup icâbında bunlardan Ashâb'a verdiği delâlet etmektedir.¹⁰

d) Câbir İbnu Abdillâh Sahîfesi:

Zehebî, bu sahîfenin menâsik-i hacc üzerine olduğunu zikreder. Hz. Câbir (radıyallahu anh)'in Mescid-i Nebevî'de ders halkası kurup talebelerine hadîs rivâyet ettiği, talebelerinin kendisinden bunları yazdığı, kitaplarda belirtilmiştir. Hz. Câbir (radıyallahu anh)'in mezkûr tedrisâtını bu sahifeden yapmış olması kuvvetle muhtemeldir.¹¹

e) Enes İbnu Malik'in Sahîfesi:

Bağdâdî'nin Takyîdu'l-İlm'de kaydettiği bir rivâyete göre, Enes (radıyallahu anh) Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan bütün işittiklerini yazmış ve sonra da Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a arzetmiştir: Hübeyre İbnu Abdîrrahmân anlatıyor: "Halk Enes'e hadîs hususunda fazla ısrar etmişti. Onlara bir kısım mecmualar getirerek: "Bunlar, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan işitip yazdıklarımdır. Yazdıktan sonra bunları Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a okuyup arzettim." Enes hazretleri, ayrıca iki oğluna, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan mervi âsâr ve hadîsleri yazmalarını emreder ve: "Biz yazmayanların ilmîni ilim addetmezdik" der".¹²

f) Semüre İbnu Cundeb Sahîfesi:

Bir kısım rivâyetler Semüre (radıyallahu anh)'nin de bazı hadîslerini bir kitap hâlinde topladığını belirtir. Bu kitabı Semüre'nin oğluna bıraktığı ve Mervan İbnu Câfer'in yanında bulunan "vasiyetnamesi" olması kuvvetle muhtemeldir.¹³

g) Abdullah İbnu Abbâs'ın Sahîfeleri:

İbnu Abbâs (radıyallahu anh) Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın vefatında yaşça küçük idi. Ancak ilim ve bilhassa hadîs hususunda büyük bir aşk sahibi idi. Beraberinde yazı levhaları olduğu halde ilim meclislerinde dolaşır hadisleri yazardı. İbnu Abbâs, hadîs alabileceği zatlara da birer birer ziyaret edip, sorar ve onlardan da yazardı. Vefat ettiği zaman

¹⁰ İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 1/29-31.

¹¹ İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 1/31-32.

¹² İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 1/32.

¹³ İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 1/32-33.

bir deve yükü kitap bıraktığı tevâtüren rivâyet edilmiştir. Onun bu kitapları elden ele dolaşmıştır.

Bunlardan başka Sa'd İbnu Ubâde el-Ensârî, Abdullah İbnu Ömer, Abdurrahman İbnu Ebî Evfa, Mugire İbnu Şu'be, Abdullah İbnu Mes'ud (radiyallahu anhüm ecmain) gibi daha bir kısım sahâbenin hadîsleri yazdıklarına dair rivâyetler mevcuttur. Burada teferruata girmeden hadîslerde gelen "hadîs yazma yasağı" hakkındaki yorumlara temas etmek istiyoruz.¹⁴

5- Hadîs Yazma Yasağının Mahiyeti:

İslâm âlimleri, hadîslerin yazılmasını yasaklayan ve tecvîz eden rivâyetleri değerlendirecek şu durumları tesbit ederler:

1- Yasak ilk yıllara aittir. İlk yıllarda henüz Kur'ân ve hadîsleri tefrik edecek derecede dinî kültür seviyesi gelişmemiştir. Üstelik okuma-yazma bilenler sayıca azdı. Bunların hadîs yazmaya da tevessül etmeleri, hem Kur'ân'a gösterilmesi gereken alâkayı azaltacak hem de bir kısım iltibaslara yol açabilecekti. Halbuki asıl olan, Kur'ân'ın muhâfazası ve neşri idi. Onu her çeşit şüphe tevliid edecek durumlardan, iltibaslardan uzak tutmak gerekiyordu. Binâenaleyh müslümanlar, Kur'ân'a olan mârifet ve âşinalıklarını artırdıkça, okuma-yazma bilenlerin sayısı arttıkça bu yasak kaldırılmış, ruhsat gelmiştir.

Bu nokta-i nazardan, yasakla ilgili rivâyetlerin kâhîr ekseriyetle, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in "Vahiy kâtipleri" meyânında zikri geçen sahâbelerden gelmiş olması mânidârdır.

2- Yasak, hâfızası kuvvetli olanlara hastr. Maksat da, onların yazıya güvenerek, hadîsleri hıfza alma işini ihmal etmelerini önlemektir. Hâfızası zayıf olanlar yazma hususunda izin istediler ve kendilerine izin verildi.

3- Hadîsin yazılmasındaki yasak, Kur'ân'ın yazıldığı sayfâlarla ilgilidir. Yani aynı sayfaya hem Kur'ân ve hem de hadîs yazılması yasaktır. Aynı ayrı sayfalara yazılması yasaklanmamıştır. Nitekim fiilî durum kesinlikle şunu göstermektedir: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Kur'ân gibi, hadîslerin de yazılmasını bir prensip haline getirerek, yaygın bir tatbikat şekline sokmamıştır. İsteyen yazmakta, isteyen ezberlemektedir. Bütün sahâbiler (radiyallahu anhüm) şu husûsu bilmekte müşterektirler: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in sözleri ve fiilleri kendileri için hüccettir, delîldir. Bizzat Kur'ân, sünnet ve hadîslerin ehemmiyetinden bahsetmektedir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'de hadîslerine ehemmiyet verilmesi, neşredilmesi, her çeşit yalan ve tahrifattan korunması için sık sık dikkatleri çekmiştir. Nitekim mütevâtîr hadîsler arasında en çok tarikle geleni: "*Bana yalan nisbet eden cehennemdeki yerini hazırlasın*" hadîsidir.

Bu bilgilerde müşterek olan Ashâb (radiyallahu anhüm), fitrî meyline, ferdi zevk ve kapasitesine uygun şekilde Sünnet karşısında farklı tavırlar göstermiştir: Kimisi ezberlemiştir. Kimisi hem yazmış, hem ezberlemiştir. Kimisi yazmıştır. Kimisi hadîs öğrenmek için "karın tokluğuna" sağlığında Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in, vefatından sonra da hadîs bilen Ashâb'ın peşini bırakmamış ve bildiğini de başkasına anlatmak için ders halkaları kurup talebeler yetiştirmiştir. Kimisi normal hayatını sürdürmüş, sorulunca veya münasebet düşünce hadîs rivâyet etmiştir. Kimisi de rivâyeti sıhhatli yapamama endişesiyle fazla hadîs rivâyet etmekten şuurla kaçınmıştır.

İnsanlar her devirde böyle değil mi? Herkes âlim ruhlu, herkes sofu tabiatlı, herkes münzevîmeşreb, herkes yazmaktan veya ezberlemekten zevk alır durumda olur mu?

Şu halde, hadîsin yazılmasıyla ilgili olarak gelen farklı rivâyetleri, biraz da insan fitratının bu tabii yapı ve seyri ile açıklamak gerekiyor.

Hadîslerin yazılması husûsunda Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın herkese şâmil sıkı ve sistemli bir emri olmayınca, ilme meyil ve hevesi olanlar tabii bir şekilde bu işi yapmışlar,

¹⁴ İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 1/33.

zaman zaman tereddüt ve problemler çıktıkça da Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e mürâcaat etmişlerdir. Bu çeşit, husûsî heves sâhipleri her defasında, yazma husûsunda ruhsat ve izin almışlardır. Aksini ifâde eden rivâyet mevcut değildir.¹⁵

Hz. Peygamber (Aleyhissalâtu Vesselâm)'den Sonra Ashâbın Tavır:

Hadîslerin yazılması konusunda Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından ciddî bir yasak konmadığını gösteren bir diğer husus Peygamberimiz (aleyhissalâtu vesselâm)'in vefatından sonra Ashâb'ın takındığı tavidir. "Hadîs yazılmaz" diye müşterek bir görüş ifade edilmediği gibi, bu mânâyâ gelen bir tavır da izhar edilmemiştir. Aksine, bâzıları yazma hususunda tereddüde düşerken, diğer bir kısmı Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'in sağlığında olduğu şekilde yazma işine azimle devam etmiştir.

Başta Hz. Ömer (radıyallahu anh) olmak üzere, bâzılarının tereddüdü, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den vâki, herkese şâmil umumî bir emre dayanmaz. Daha ziyade şahsi mülâhazalara dayanır. Şâyet, böyle nebevî bir yasak konmuş olsaydı, bu herkesçe bilinecekti. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in bir çift sözü için hayatlarını vermeye her an hazır olan bir cemaatin, bilerek, onun tavsiyeleri hilâfına hareket edeceği düşünülemez. Hele böyle ciddî bir meselede hiç mi hiç düşünülemez.¹⁶

Hz. Ebu Bekir (Radıyallahu Anh)'in Tereddüdü:

Hadîslerin yazılması meselesindeki tereddüdle ilgili ilk örnek, Hz. Ebû Bekir (radıyallahu anh)'den rivâyet edilmektedir: Sıhhati husûsunda, büyük muhaddis Zehebî'nin ihtiyatı tercih ettiği ve hatta "sahîh değil" dediği rivâyeti Hz. Aişe (radıyallahu anhiye) nakleder:

"Babam Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan 500 kadar hadîs yazmıştı. Bir gece hiç uyuyamadı ve yatakta döndü durdu. Bu duruma üzüldükçe:

"Babacığım, sana yapılan bir şikâyet veya ulaşan bir haber yüzünden mi uyuyamadın?" dedim. Sabah olunca:

"Kızım, yanındaki hadîsi getir" dedi. Ben de getirdim. Ateş yaktırdı ve hepsini yaktı."¹⁷

Hz. Ömer (Radıyallahu Anh)'in Tereddüdü:

Hadîslerin, yazılması husûsundaki mütereddid tavra, burada kaydı gereken bir diğer mühim örnek, Hz. Ömer (radıyallahu anh)'dir. Zira rivâyetler onun, hadîslerin yazılması meselesini halife olarak resmen gündeme getirdiğini ve Ashâbın (radıyallahu anhüm) da yazılması husûsunda fikir beyân ettiklerini göstermektedir. Hâdiseyi rivâyetten tâkip edelim:

"Urve anlatıyor: Ömer İbnu'l-Hattab (radıyallahu anh) sünneti yazmayı arzu etti. Mesele üzerine Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Ashâbıyla istişâre etti. Yazması husûsunda görüş beyân ettiler. Bunun üzerine Hz. Ömer (radıyallahu anh) bir ay kadar istihârede bulundu. (Yani bu işin hayırlı olup olmayacağı husûsunda Cenâb-ı Hak'tan rüyada bir işâret vermesini talep etti). Bir sabah, Cenâb-ı Hak, kendisine azîm verdi de şöyle buyurdu.

"Sizden önce yaşayan bir kavim hatırladım. Onlar bir kısım kitaplar yazarak, himmet ve alâkalarını bunlara haşr ederek Allah'ın Kitâbını terk ve ihmal etmişlerdi. Ben, Allah'a kasem olsun, Kitabullah'a ebediyyen hiçbir libas giydirmeyeceğim".

Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in tereddüdü, görüldüğü üzere, sünnetin yazılması husûsunda Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den gelen bir yasağa dayanmıyor. Böyle bir yasağa dayansa idi:

¹⁵ İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 1/33-35.

¹⁶ İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 1/35.

¹⁷ İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 1/35-36.

- 1- Ashâbla istişâre etmezdi.
- 2- Ashâb ittifakla müsbet kanaat izhar etmez, ihtilâf ederdi.
- 3- Bir ay boyu istihâreye hâcet görülmezdi.

4- Menfi olarak tecelli eden kararına gerekçe ve sebep olarak, söz konusu yasağı gösterirdi.

Onun tereddüdü başka bir endişeden neş'et etmiştir: Kur'an'ın ihmâle uğraması.

Hz. Ömer devrinde bu endişe son derece mâkul ve yerinde bir endişedir. Zira henüz, Kur'an tek nüshadır. Onu çok iyi anlayan, onu anlamada dersini bizzat Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan almış bulunan Sahâbe (radıyallahu anh) nesli hayattadır. Sünneti herkes bilmektedir. Ayrıca şifâhî olarak hadîslerin talim ve taallümü hususunda herkes iştiyaklı ve hırslıdır. Husûsi himmetler bu işi yürütmektedir. Yâni hadîslerin ayrıca resmen yazdırılmasına ciddî bir ihtiyaç yoktur.

Bir başka açıdan da şunu söyleyebiliriz. Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in bu teşebbüsü, resmî bir teşebbüstür, yânî resmî tedvîn işidir. Bu devir ise, bir yandan fütûhât, bir yandan da devletin teşkilatlandırılma ve müesseseleştirilme (strüktüre edilme) devridir. Meşguliyetlerinin bu kadar çok ve kesif olduğu bir dönemde, çok fazla ihtiyaç duyulmayan bir meseleye el atmak, gerçekten mesâiyi dağıtacak ve daha mühim husûslara sarfedilmesi gereken himmeti azaltacaktı. Hz. Ömer'in dilinde bu, "Kur'an'a olan himmetin azaltılması" şeklinde ifadesini bulmuştur.

Ama ne var ki, bir müddet sonra, Sünnet'in yazılması işi de, hâdisâtın gelişmesiyle ciddî bir ihtiyâc hâlini alacak, o zaman mes'ele resmen gündeme getirilecektir. Nitekim Kur'an'ın tedvîni işi de şöyle olmuştu: Ridde harbleri sırasında birçok değerli hafızların şehid düşmesi, Kur'an'ın kaybolabileceği endişesini doğurmuş ve Hz. Ebu Bekir (radıyallahu anh) zamanında iki kapak arasında bir kitap yâni "Mushaf" hâline getirilmiş, bilâhare, kıraat ihtilafları sonunda da tertip ve imlâyâ müteveccih çalışmalarla hem bugünkü şekil verilmiş ve hem de çoğaltılmıştır.

Gelişen hadisat "Sünnetin kaybolma endişesi"ni Hz. Ömer (radıyallahu anh)'den üç çeyrek asır sonra, Emevî halifelerinden Ömer İbn Abdilaziz'in vicdanında uyandıracaktır. Gerek: İslâm'a bağlılığı ve gerekse yaptığı hizmetin büyüklüğü ile "İkinci Ömer" ünvanına lâyük halife Ömer İbnu Abdilâziz, devlet başkanı sıfatıyla hadîslerin yazılması emrini resmen verdiği zaman tıpkı Kur'an'ın tedvîn edilmesi teklifi, Hz. Ömer (radıyallahu anh) tarafından yapılınca Hz. Ebu Bekir ve Zeyd İbnu Sâbit'te hâsıl olan şok ve tereddüt nev'inden bâzı tereddütler olmuştur. Ancak "olurdu", "olmazdı" şeklinde hiçbir ilmî cedelleşme mevzûbahis olmadan, başta Muhammed İbnu Şihâbi'z-Zührî olmak üzere bütün âlimler, bu işi benimseyip dört elle sarılmışlardır. İlk şok ve tereddüt geçirenlerden biri olan Zührî, şöyle der: "Biz hadîsin yazılmasını şu ümera (idareciler) mecbur edinceye kadar doğru bulmuyorduk. Bundan sonra da müslümanlardan kimseyi bu işten men etmememiz gerektiğini anladık".

Şunu da belirtelim ki, hadîsleri yazma işinde Ashâb'tan bir kısmını tereddüde sevkeden "Kur'an'a himmet azalır", "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a nisbet edilen söze karışacak yanlış ebedîleşir" gibi endişeler, müteakip devirlerde "ilme olan himmet azalır; ilim, layık olmayanların, ilim yolunda çile çekmeyenlerin eline geçer; yazıya güvenilerek ilmin hıfza alınması ihmal edilir..." gibi bir kısım endişelere yerini bırakmıştır. Yukarıda Zührî'de görülen endişe bu çeşit bir düşünceden gelir.

Tâbiîn ve Etbauttâbiîn alimlerinin bir kısmında rastlanan bu endişeyi Evzâî'nin şu sözü çok güzel ifâde eder: "Bu ilim çok şerefli idi. Zira insanların göğsünde idi ve şifâhî olarak alınır müzâkere edilirdi. Ne zaman kitaplara geçti, nuru gitti ve nâehlin eline düştü." Bu düşüncede olan âlimler "ilm"i ezberlemek için yazmış, ezberledikten sonra da yazdıklarını imha etmişlerdir. Bu davranışta hadîslerin yazılmasına sistemli bir muhâlefet aramak gerekmez.¹⁸

¹⁸ İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 1/36-38.